AVRIGA

Zprávy
Jednoty klasických filologů

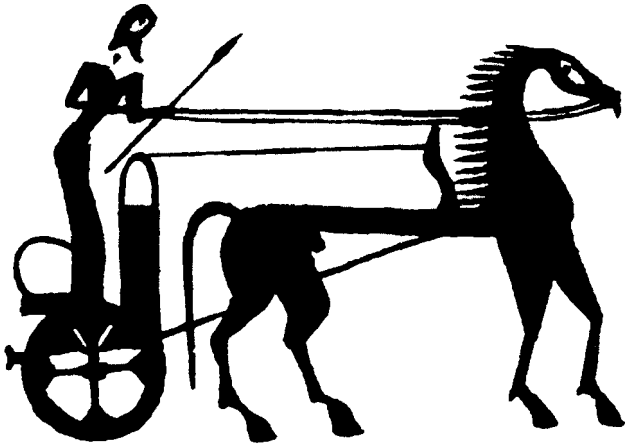

LII (2010)

JEDNOTA KLASICKÝCH FILOLOGŮ

Praha

Recenzovali:

Prof. PhDr. Jan Burian, CSc. (Praha)
Prof. PhDr. Růžena Dostálová, CSc. (Praha)
Doc. PhDr. Jarmila Bednaříková, CSc. (Brno)
Doc. PhDr. Eva Kuťáková, CSc. (Praha)
Doc. PhDr. Václav Marek, CSc. (Praha)
Doc. Wojciech Sowa, Ph.D. (Bratislava)
Mgr. Marie Okáčová (Brno)

RARA DATVR LONGO PRVDENTIA TEMPORIS VSV.

Disticha Catonis 4,27,2

© Jednota klasických filologů, 2010

ISSN 1211-3379
ISBN 978-80-86791-79-1

Morfologické varianty v pozdněbyzantské řečtině a vliv metriky na jejich výběr v případě patnáctislabičného verše

■ KYRIAKI CHÁBOVÁ (Praha)

Při zkoumání jazykových jevů středověké řečtiny jsme vzhledem k nedostatku neliterárních dokumentů napsaných v lidovém jazyce, resp. v jazykových formách blízkých lidovému jazyku, většinou odkázáni na literární texty. Literatura byzantského období je však – vzhledem k silnému kulturnímu vlivu antického Řecka[1] – také psána v jazyce více či méně blízkém staré řečtině. Až ve 12.-14. století se začínají objevovat literární díla psaná jazykem, ve kterém je uplatňován hovorový jazyk, ale který je, u různých autorů v různé míře, stále ještě ovlivněn tradičním archaizujícím literárním jazykem.[2] Při zkoumání jazykových jevů je tedy nutno z korpusu literárních textů vyloučit ty texty, které se nevymykají archaické tradici, a naopak zařadit texty, které pokud možno reprezentují prostou každodenní mluvu či alespoň mají k hovorovému jazyku co nejblíž.[3] Mezi nejdůležitější kritéria lidovosti jazyka patří zejména systematické používání částice *νά* + finitního tvaru slovesa místo infinitivu, oslabování média, zánik optativu, vyhýbání se dativu, použití parataxe na úkor hypotaxe či omezení počtu předložek. Dalším kritériem je nahrazování syntetických tvarů futura, perfekta či plusquamperfekta perifrastickými formami. Ovšem vzhledem k tomu, že starší jazykové formy i v těchto textech nadále přetrvávají, setkáváme se v nich s variantami na všech úrovních jazyka – morfologie, fonologie, syntaxe i lexika.[4] V následujícím výkladu se pokusíme ukázat, že

[1] Po celou dobu trvání Byzantské říše tvořily základ všeobecného vzdělání vedle Bible také Homérovy básně, viz DOSTÁLOVÁ, R. 2003, s. 92.

[2] Viz především HINTERBERGER, M. 2006, s. 2 nn., JOSEPH, B. D. 1978, s. 5.

[3] O tom, které texty do tohoto korpusu řadit, panuje mezi badateli vcelku shoda, viz např. BECK, H.-G. 1988, KAZAZIS, I. N. – KARANASTASIS, T. A. 2001 a 2003 či BROWNING, R. 1995, s. 17 nn.

[4] Existence variant v řečtině se obvykle značí termínem *πολυτυπία*, někdy též

ve veršovaných dílech je výběr z možných gramatických variant řízen metrickými důvody.

Do korpusu děl psaných lidovým jazykem bývají řazeny také čtyři milostné romány složené patnáctislabičným jambickým veršem (tzv. politickým veršem[5]): *Kallimachos a Chrysorrhoé* (dále *Kal.*) ze 14. století, *Belthandros a Chrysantza* (*Bel.*) rovněž ze 14. století, *Flórios a Platziaflóra* (*Flór.*) z přelomu 14. a 15. století a *Imberios a Margaróna* (*Imb.*) z poloviny 15. století. Míra ovlivnění tradičním archaizujícím literárním jazykem je u nich různá: zatímco *Belthandros* a *Flórios* náleží mezi lidovější texty s častějším výskytem transformovaných gramatických tvarů a *Imberios* představuje text lidový s ojedinělým výskytem starořeckých morfologických schémat, *Kallimachos* by měl být řazen spíše k textům psaným ve středním stylu: prvky lidového jazyka zde nacházíme poskrovnu, starořecká schémata se silně udržují především u jmen. U sloves se spíše objevují ústupky lidovému jazyku, jako jsou perifrastické formy tvořené pomocnými slovesy ἔχω, εἶμαι a θέλω, transformované kmeny i koncovky sloves, oslabování média, augmentu i reduplikace a zánik optativu.

Ve všech čtyřech románech je velmi častá koexistence dvou (a někdy i více) tvarů pro tutéž gramatickou kategorii.[6] V případě sloves se jedná především o primární příponu 3. os. pl. -ουσιν/-ουν[7] a o příponu 3. os. pl. aoristu a imperfekta aktiva -αν/-ασιν.[8] V případě -ουσιν/-ουν v *Kal.* ještě převažují tvary se starořeckou příponou -ουσιν, v *Bel.* jsou obě varianty přibližně stejně frekventované, ale ve *Flór.* a *Imb.* již začíná převažovat nová přípona -ουν. V některých případech se obě varianty vyskytují v témže verši:

Κλαίουν οἱ δύο, κλαίουσιν τὴν ἀποχωρισιάν των *Bel.* 74
pláčou oba, pláčou nad svým odloučením,

Φέρνουν συντόμως, φέρνουσιν τὰ ρόδα πρὸς τὸν πύργον *Flór.* 1615
nesou ihned, nesou růže k věži.

Méně frekventované jsou například varianty v 2. os. sg. aoristu -ας/-ες, v 1. os. pl. silného aoristu -ομεν/-αμεν či 1. os. sg. silného aoristu -ον/-α:

πολυμορφία, διπλοτυπία a διπλομορφία (srov. HINTERBERGER, M. 2001, s. 215). Tento jev se vyskytuje také v novořečtině, viz např. TSOLAKIS, CH. 1994, s. 56-68.

[5] Řecky „πολιτικός στίχος", podrobněji viz BEATON, R. 1996, s. 133.

[6] Pro účely tohoto článku se nebudeme zabývat tím, zda se jedná o alternativy, které koexistovaly v mluveném jazyce, jako tomu bylo nejspíše u přípony -αν/-ασιν (HINTERBERGER, M. 2001, s. 218), či o pozůstatky archaizujícího literárního jazyka.

[7] Přípona -ουν < -ουσιν vznikla pod vlivem přípony minulých časů -αν. V lidovém jazyce se tato přípona objevuje již na začátku byzantského období, srov. HORROCKS, G. C. 1997, s. 249.

[8] K variantám -αν/-ασιν a -ουσιν/-ουν a jejich rozšíření v pozdněbyzantské řečtině viz HINTERBERGER, M. 2001, s. 219 nn.

ἔφθασας *Kal.* 486 – ἔφθασες *Kal.* 2363, ἠθέλησας *Bel.* 140 – ἠθέλησες *Flór.* 1102, εἴπομεν *Kal.* 2437, *Bel.* 334 – εἴπαμεν *Kal.* 2424, εἶδον *Kal.* 2567, *Flór.* 765 – εἶδα *Kal.* 1147, *Flór.* 1664, ἔφυγον *Bel.* 511 – ἔφυγα *Bel.* 500.

Augment

V případě minulých časů vznikají různé varianty také přítomností, či absencí augmentu. Ve staré řečtině byl augment přidáván v indikativu aoristu, imperfekta a plusquamperfekta. Slabičný augment ἐ (v některých případech ἠ) se kladl u sloves začínajících souhláskou, časový, jenž prodlužoval náslovnou samohlásku, u sloves začínajících samohláskou nebo dvojhláskou. V případě sloves s preverbiem byl augment vkládán mezi prefix a sloveso: ἀπο-βάλλω, ἀπ-έ-βαλλον.

V prozkoumaných textech 14.-15. století je augment mnohdy kladen podle starořeckých pravidel:

a) slabičný augment ἐ (resp. ἠ), pokud sloveso začíná na souhlásku: ἐγνώρισα *Kal.* 751, *Bel.* 431, *Flór.* 1636, *Imb.* 129 (γνωρίζω), ἐθαύμασα *Imb.* 130, *Kal.* 156 (θαυμάζω), ἐσκεύασεν *Kal.* 2269, *Bel.* 657 (σκευάζω), ἔπλασεν *Bel.* 430 (πλάσσω), ἠθέλησας *Bel.* 140, *Flór.* 1102 (θέλω), atd.

Augment je, až – na výjimky[9] – vždy přítomný, pokud je přízvučný.[10]

U sloves složených s preverbii je podle starořeckých pravidel augment vnitřní, tj. kladený až za prefix:
ἀνέτρεχον (*Kal.* 145, ἀνατρέχω), κατεσκεύασεν (*Bel.* 700, κατασκευάζω), ἐπεθύμουν (*Flór.* 1418, ἐπιθυμῶ).

Ve čtyřech případech ale slabičný augment nahrazuje počáteční samohlásku slovesa (čili je použit augment slabičný místo časového):
ἐφάνισεν *Kal.* 681 místo ἠφάνισεν (ἀφανίζω), ἀνενδράνισες *Kal.* 817 místo ἀνηνδράνισες (ἀνανδρανίζω), ἐνοίξασιν *Flór.* 1697 vedle ἤνοιξεν *Imb.* 693 (ἀνοίγω), ἐγόρασαν *Flór.* 1052 místo ἠγόρασαν (ἀγοράζω).

b) časový augment je v minulých časech sloves uplatněn pouze v některých případech. Vedle velice častého ἦλθεν jsou to:
ἤρπαξες *Bel.* 1235, *Kal.* 726 (ἁρπάζω), ἤκουσε *Bel.* 621 (ἀκούω), ὠλίγεψεν *Kal.* 2417 (ὀλιγεύω), ὤμοσα *Flór.* 1555 (ὀμνύω), ἥπλωσεν *Flór.* 1605 (ἁπλώνω), ὥρισεν *Bel.* 552, *Kal.* 2258 (ὁρίζω). V jednom případě má časový augment nesprávný tvar: ἠμολόγησεν (I 587) místo ὡμολόγησεν.

[9] Viz níže, Patnáctislabičný verš.

[10] Např. ἔλαβεν *Flór.* 21, ἔκρυψες *Kal.* 2197, ἔδωκε *Bel.* 650, ἔλεγεν *Imb.* 275, atd.

Časový augment η se objevuje i v případech, ve kterých bychom očekávali slabičný augment ε:
ἐξήβαλε *Kal.* 639 místo ἐξέβαλε (ἐκβάλλω), ἐπήδραμε *Kal.* 2229 místo ἐπέδραμε (ἐπιτρέχω) (srov. s παρέδραμεν *Kal.* 1978), ἤφεραν *Flór.* 118, συνήφερε *Bel.* 110 (συμφέρω), ἠγνώρισε *Bel.* 1232 (γνωρίζω).

Slovesa začínající na samohlásku jsou ale ve většině případů bez augmentu: ἄρχισε *Imb.* 217, ἄστραπτεν *Imb.* 350, ἀγόρασεν *Imb.* 567, passim, αὐθέντευεν *Bel.* 27, *Imb.* 40, αἰσθάνου *Kal.* 1397 (2. os. sg. imperfekta slovesa αἰσθάνομαι).

Také slabičný augment mnohdy chybí. Největší frekvenci tvarů bez augmentu lze zaznamenat v případech, kdy má sloveso větší počet slabik a augment by se ocitl příliš daleko od přízvuku, ať už se jedná o sloveso s preverbiem (ἀποχαιρέτησαν *Flór.* 1227, ἀπιλογήθη(ν) *Flór.* 360, *Imb.* 168, ἐξαρματώθηκεν *Imb.* 129, ἀποδειπνήσασιν *Imb.* 506), či o slovesa s víceslabičným kmenem (πληροφορήθηκεν *Imb.* 621, στεφανοθήκασιν *Flór.* 1818). V mnoha případech ale augment chybí i u kratších sloves: κράτησεν *Bel.* 1001, γύρευε *Bel.* 113, σείστηκεν *Imb.* 358, νίκησε *Imb.* 772, θέλησεν *Imb.* 580, ποῖκε *Bel.* 652.[11]

Jak bylo výše řečeno, u sloves složených s preverbii bývá augment kladen za preverbium. Častější jsou však případy, kdy slabičný augment v rozporu se starořeckými pravidly předstupuje před preverbium začínající souhláskou, sloveso je tedy chápáno jako jeden celek začínající na souhlásku, a ne jako složené sloveso.[12] Jedná se o prefixy:

- δια: ἐδιόρθωσε *Flór.* 1273, ἐδιάβην *Imb.* 418, ἐδιάβησαν *Imb.* 42,
- κατα: ἐκαταστήσασιν *Flór.* 137, ἐκατασκεύασαν *Flór.* 369, ἐκαταλείψαν *Flór.* 478, ἐκαταμάθασιν *Flór.* 848,
- παρα: ἐπαραδείραμεν *Flór.* 1526, ἐπαραπονέθηκα *Imb.* 770,
- περι: ἐπεριπατήσαμεν *Flór.* 1524, ἐπεριλάβαν *Flór.* 269,
- προσ: ἐπρόσταξε(ν) *Flór.* 394, ἐπροσκυνοῦσαν *Imb.* 631,
- συν: ἐσυντύχασιν *Flór.* 1485, *Imb.* 298, ἐσυνάχθησαν *Flór.* 636, ἐσυνάξασιν *Flór.* 1591.

Také pokud prefix začíná na samohlásku, je v některých případech sloveso chápáno jako jeden celek. V těchto případech bývá augment časový:
ἤφηνεν *Kal.* 655 (ἀφήνω), ἠμφιβάλλετο *Kal.* 2280 (ἀμφιβάλλομαι).

Kompozita, jejichž první částí není preverbium, mívají vnější slabičný augment: ἐσυχνόβλεπεν *Flór.* 297, ἐσυχνοκεντοπτέρνιζεν *Flór.* 540.

[11] ποῖκε < ἐποῖκε < ἔποικε < πέποικε.

[12] Browning kladení augmentu na začátek slova přičítá neschopnosti pisatele rozlišit základ slovesa od předpony, viz BROWNING, R. 1995, s. 91.

V některých případech však mohou mít vnitřní augment: ἐρωτοετρώθην (*Flór.* 202, ἐρωτοτιτρώσκομαι).

Časté jsou také případy, ve kterých se jedná o kombinaci obou výše zmíněných postupů, tedy kdy vnitřní augment doplňuje augment vnější, kladený před preverbium. Vnitřní augment bývá:

■ slabičný:
- δια: ἐδιέβη(κε)(ν) *Imb.* 816, *Flór.* 132,
- κατα: ἐκατεδίκασεν *Flór.* 556, ἐκατεφλόγιζεν *Flór.* 184, ἐκατεμάρανε *Flór.* 296, *Flór.* 890, ἐκατέμαθεν *Flór.* 474, *Flór.* 1611, *Imb.* 72, ἐκατεσκεύασεν *Flór.* 1080, ἐκατέβη(κε)(ν) *Imb.* 117, *Imb.* 642, ἐκατέλαβε(ν) *Flór.* 488, ἐκατεφρόνησεν *Flór.* 1723, ἐκατέστησεν *Imb.* 706,
- μετα: ἐμετεστράφη *Imb.* 258,
- παρα: ἐπαρέδραμεν *Imb.* 260,
- συν: ἐσυνέπεσεν *Flór.* 899, ἐσυνέτυχαν *Flór.* 1288, ἐσυνέλαβεν *Imb.* 51;

■ časový: ἐκατήντησα *Kal.* 2564, *Imb.* 13, ἐκατήφερεν *Imb.* 11, ἐκατῆλθεν *Imb.* 260, ἐσυνήργησεν *Flór.* 1341, ἐσυνήχθησαν *Flór.* 397.

Také složené sloveso ρουκανοτουρνεύω se objevuje s vnitřním a druhým vnějším augmentem: ἐρρουκανοετούρνευσεν *Bel.* 290.

V několika případech se můžeme setkat i se dvěma vnitřními augmenty: ἀντεκατέστην *Flór.* 132, ἀπεκατέστησα *Flór.* 417, ἐξηνηλλάγην *Kal.* 2107, či dokonce se třemi augmenty: ἐσυνεπήντησαν *Flór.* 27 (συναπαντῶ).

V mnoha případech augment pronikl do prézentních tvarů, a to:
- v indikativu: ἐγνωρίζω *Flór.* 598, *Bel.* 1232, *Kal.* 2420, ἐλησμονῶ *Kal.* 1908, ἐβλέπει *Kal.* 921, ἐφτάνω *Flór.* 552, passim, *Bel.* 745, ἐσβένει *Flór.* 1809, ἐφτειάνουσιν *Flór.* 1388, ἐγνέφω *Imb.* 373, *Imb.* 374, ἀπεμένω *Kal.* 680, κατεγνωρίζει *Flór.* 346, *Flór.* 1667, ἐπεθυμῶ *Bel.* 241, *Bel.* 270, κατεβαίνει *Flór.* 1481,
- v konjunktivu: νὰ ἐγνωρίσῃ *Kal.* 350, νὰ ἐφτάσω *Flór.* 1010, νὰ ἐφτάσῃ *Bel.* 745, ἂν ἐποίσω *Flór.* 893,
- v imperativu: παρέπεσε *Kal.* 987, προσέμεινε *Kal.* 2183, ἐγνώριζε *Flór.* 1123,
- i u participií: ἐβλέποντα *Flór.* 675, ἀπεθανοῦσα *Flór.* 1009, ἐγνωρίζων *Flór.* 598.

Ukazuje se tedy, že v oblasti použití augmentu lze situaci charakterizovat jako chaotickou: setkáváme se s případy, kdy augment zcela chybí, kdy je použit augment slabičný místo časového i obráceně časový místo slabičného, či kdy se místo za prefix augment klade před preverbium. Připočteme-li k tomu případy výskytu dvou (či dokonce tří) augmentů – před preverbiem i po něm,

mluvíme o celé řadě variant. A jak se ukázalo, augment nacházíme ve všech textech (nejčastěji však ve *Flóriovi*) také ve tvarech konjunktivu, imperativu, indikativu prézentu a u participií, tedy ve tvarech, ve kterých přítomnost augmentu nemá opodstatnění. Co se týče četnosti použití augmentu, lze v jednotlivých textech sledovat rozdíly: v *Imberiovi* se minulé časy často vyskytují bez augmentu (častěji než ve *Flóriovi*), ve všech třech mladších textech augment často předstupuje před prefix, případně jsou ke slovesu připojeny augmenty dva – takové tvary jsou nejčastější ve *Flóriovi*. Dá se říci, že starořeckým pravidlům pro kladení augmentu nejvíce podléhá *Kallimachos*.

V žádném případě nelze hovořit o odpadání augmentu v rámci obecné tendence afereze nepřízvučného počátečního vokálu slova.[13] Ukážeme níže, že přítomnost či nepřítomnost augmentu je ve zkoumaných veršovaných dílech spíše řízena metrickými důvody.

Patnáctislabičný verš

Jak bylo řečeno, všechny čtyři zkoumané texty jsou – stejně jako téměř všechna veršovaná díla tohoto období – složeny patnáctislabičným jambickým veršem, s césurou po osmé slabice, dělící verš na dva hemistichy skládající se z 8 a 7 slabik, a s povinným přízvukem na 6. nebo 8. slabice a dále pak na čtrnácté slabice. Na konci 2. hemistichu je tedy vyžadováno paroxytonon, na konci 1. hemistichu se vyskytují oxytona nebo proparoxytona. Závazný je počet patnácti slabik v každém verši. Aby básníci tohoto počtu dosáhli, vybírají z různých variant, které jsou k dispozici, nejčastěji se jedná o fonologické či morfologické varianty. Fonologické varianty jsou většinou vytvářeny protezí v případě, kdy je potřeba zvýšit počet slabik ve verši, a aferezí, elizí, kontrakcí či synkopou v případě, kdy je potřeba snížit počet slabik ve verši. Snížení počtu slabik se děje velmi často také splýváním ve výslovnosti dvou za sebou následujících samohlásek v rámci jednoho slova (synizese) i koncové samohlásky jednoho slova s náslovnou samohláskou následujícího slova (synaloifé).[14] Z morfologických variant se nejčastěji jedná o alternativní koncovky u sloves i jmen či právě o varianty vytvořené různým použitím augmentu.

Přítomnost či naopak absenci augmentu lze tedy vysvětlit metrickými důvody; jak bylo ukázáno, augmentem lze sloveso prodloužit až o dvě slabiky, a to v případě, že se jedná o složené sloveso se dvěma augmenty – před preverbiem i po něm.

To, že z nabízených variant je vybíráno podle počtu slabik, je zřetelné, srovnáme-li například verš:

[13] Srov. HORROCKS, G. C. 1997, s. 208.

[14] Viz CHÁBOVÁ, K. 2009.

ἡ κόρη οὐ **θέλησεν** ποσῶς τοῦτο νὰ τὸ ποιήσῃ *Imb.* 580
dívka nechtěla nikterak toto učinit,

ve kterém je i po použití tvaru bez augmentu θέλησεν v 1. hemistichu stále ještě devět slabik (je tedy nutno počet slabik snížit jednoslabičnou výslovností druhé slabiky slova κόρη se záporkou οὐ) s veršem:

οὐδὲν **ἠθέλησεν** ποσῶς ὀπίσω νὰ γυρίσῃ *Imb.* 584
nechtěla se nikterak vrátit zpět,

ve kterém naopak bylo třeba zvolit delší varianty použitých slov, v tomto případě záporku οὐδὲν a slovesný tvar s augmentem ἠθέλησεν.

Jak bylo řečeno, nejvíce variant nabízejí složená slovesa s prefixem, ve kterých se augment vyskytuje jednak před prefixem, dále mezi prefixem a slovesem, někdy lze zaznamenat výskyt obou augmentů a také se zde v některých případech setkáváme se slovesy bez augmentu. Tím pádem autoři vybírají z více možných variant a při svém výběru se řídí také metrickými důvody. Ve verši:

ἅπαντες **ἐσυνήχθησαν**, στέκονται κατ' ἀξίαν *Flór.* 397
všichni se shromáždili, seřadili se podle hodnosti

je v 1. hemistichu pro doplnění osmé slabiky použit delší tvar ἐσυνήχθησαν, ve kterém je uplatněn druhý, vnější augment, kdežto ve verši:

τὸ ἄριστον ἠτοίμασαν, **συνήχθησαν** οἱ πάντες *Flór.* 371
připravili snídani, všichni se shromáždili

se v 2. hemistichu setkáváme s tvarem kratším, obsahujícím pouze vnitřní časový augment, který slovesu slabiku nepřidává. Podobné příklady nacházíme také v *Belthandrovi*:

Γιοφύρια **κατεσκεύασεν** ἀπὸ πολλῆς σοφίας *Bel.* 700
mosty zbudoval velikou moudrostí,

ἁπλῶς ὡς λεπτοκάλαμον **ἐκατασκεύασεν** την *Bel.* 708[15]
jako útlý rákos ji stvořil.

Zde, vzhledem k tomu, že prefix κατα- končí na samohlásku, která odpadá, pokud má sloveso vnitřní augment (κατεσκεύασεν), získáváme slabiku navíc pouze přidáním vnějšího augmentu (ἐκατασκεύασεν).[16]

[15] Podobně je tomu také u následujících dvojic sloves κατετόξευσε *Bel.* 775 – ἐκατατόξευσεν *Bel.* 793, κατηντήσαμεν *Kal.* 2514 – ἐκατήντησα *Kal.* 2564, ἐκατασκεύασαν *Flór.* 369 – κατεσκεύασεν *Flór.* 424.

[16] Stejně je tomu u prefixů ἀπο-, δια-, κατα-, παρα- a περι-.

Odlišná je situace u sloves s prefixem συν-, ve kterých je možno slovo prodloužit až o dvě slabiky: ἐσυνέπεσεν *Flór.* 899, ἐσυνέτυχαν *Flór.* 1288, ἐσυνέλαβεν *Imb.* 51. Ve všech uvedených případech je druhý augment přidán z metrických důvodů:

ὁμάδι **ἐσυνέτυχαν**, εἶπαν καὶ ὑποθέσεις *Flór.* 1288
sešli se spolu, vyprávěli si též příběhy,

ἀφοῦ γοῦν **ἐσυνέλαβεν** ἡ κόρη την γαστέρα *Imb.* 51
když tedy dívka počala.

Z metrických důvodů jsou podle mého názoru použity dva augmenty také ve výše zmíněném aoristu ἐρρουκανοετούρνευσεν (*Bel.* 290), který tvoří celých 8 slabik 1. hemistichu. A opět z metrických důvodů naopak odpadá přízvučný augment u sloves v následujícím verši:

νά **'ποικες** τρόπον, Φλώριε, νά **'παιξες** μετ' ἐκεῖνον *Flór.* 1373
kdybys našel, Flórie, způsob, jak si s ním zahrát.

Jak bylo výše řečeno, augment nacházíme také ve tvarech konjunktivu, imperativu, indikativu prézentu a u participií, tedy ve tvarech, ve kterých přítomnost augmentu nemá opodstatnění. I v těchto případech je mnohdy tímto způsobem doplňována chybějící slabika v patnáctislabičném verši:

ἐγνέφει τὸν Ἰμπέριον ἵνα καβαλλικεύσῃ *Imb.* 374
dává Imberiovi znamení, aby nasedl na koně.

V jiných případech, kdy není potřeba doplnit chybějící slabiku do počtu patnácti, bývá toto sloveso bez počátečního ε:

σηκώνεται καὶ **γνέφει** τους καὶ πάλιν πίπτει κάτω *Imb.* 718
vstane, dá jim znamení a opět padá.

Dalším důvodem pro výskyt augmentu ve výše uvedeném případu může být pozice slova ἐγνέφει ve verši – jedná se o 1. slabiku v patnáctislabičném jambickém verši, ve kterém je preferována nepřízvučná slabika na první pozici prvního hemistichu, podobně jako je tomu v následujícím příkladu:

ἐβλέπει παρακύπτουσαν τὴν κόρην ἐκ τοῦ κάστρου *Kal.* 921
vidí dívku, jak se z hradu vyklání.

Přítomnost nepřízvučného augmentu v neminulých tvarech je doložena také v 1. slabice 2. hemistichu.[17]

Ukázalo se, že pomocí augmentu lze vytvořit množství variant o různém počtu slabik a že básníci z těchto alternativ vybírali podle potřeb tak, aby výsledný počet slabik byl patnáct.

[17] Viz např. *Kal.* 1908.

Podobná je situace také v dalších veršovaných textech psaných lidovým jazykem a spadajících do téhož období: G. Kechagioglou uvádí stejný počet variant ve veršovaném anonymním zpracování o Apollóniovi z Tyru (14.-15. století),[18] podobná je situace rovněž ve veršované *Kronice morejské* (14. století).[19] Při srovnání například s prozaickým dílem Ioannikia Kartana Παλαιά τε καὶ Νέα Διαθήκη (16. století) zjišťujeme, že zde jsou varianty v použití augmentu uplatněny v mnohem menší míře. Slabičný augment v jeho textu neodpadá, ani když je nepřízvučný, u složených sloves ale bývá v některých případech k vnitřnímu augmentu přidán druhý, vnější augment.[20]

Ve veršovaných dílech se díky tomu, že varianty plní funkci ve verši, udržují mnohem snáze starší tvary s augmentem vedle novějších bez augmentu (pokud je augment nepřízvučný), u složených sloves dochází k paradoxní situaci, kdy se – oproti vývoji v oblasti odpadání nepřízvučného augmentu – objevuje augment na začátku složeného slovesa, tedy před prefixem.

Další morfologické varianty

Ukázali jsme souvislost výběru variant slovesných tvarů s augmentem či bez něj s pozicí slovesa v patnáctislabičném verši. Podobně je tomu také v dalších kategoriích – i zde je výběr z různých variant dán počtem slabik slova. Kromě již uvedených přípon 3. os. pl. aoristu a imperfekta aktiva -αν/-ασιν a aktivní primární přípony -ουσιν/-ουν se v případě sloves nejčastěji jedná o přípony 3. os. sg. aoristu pasiva -(θ)ην/-(θ)ηκα. Zde se vedle starořecké přípony -(θ)ην uplatňuje dvouslabičná transformovaná přípona -(θ)ηκα.[21] Tuto delší příponu nacházíme především na konci 1. hemistichu, ve kterém je vyžadováno proparoxytonon, a slovesný tvar s dvouslabičnou příponou tento požadavek splňuje:

Καὶ αὐτὸς **ἀπιλογήθηκεν** τοιαῦτα πρὸς τὴν κόρην *Flór.* 569
A on toto dívce odpověděl.

Na rozdíl od těchto tvarů, které jsou pro svou délku málo „pohyblivé" a vyskytují se často na konci 1. hemistichu, kratší tvary na -(θ)η(ν) bývají na libovolném místě ve verši tak, aby splňovaly požadavky kladené na přízvuk, či na konci 2. hemistichu, kde je vyžadováno paroxytonon:

Οὕτως εἰπών ὁ Φλώριος, ἡ κόρη **ἀπιλογήθη** *Flór.* 557
Toto pravil Flórios, dívka odpověděla.[22]

[18] KECHAGIOGLOU, G. 2004, s. 219-220.
[19] EGEA, J. M. 1988, s. 87.
[20] KARTANOS, I. 2000, s. 527-528.
[21] K rozšíření přípony došlo podle modelu ἔβην/ἔβηκα, viz CHADZIDAKIS, G. N. 1905, II, s. 545-549.
[22] Viz též Μεγάλος τὸν ἐφάνηκεν ὁ λόγος τοῦ πατρός του *Imb.* 154, Φαρὶν ἐκαβαλλίκευσεν – εἰς κόσμον οὐκ ἐφάνη – *Imb.* 349.

Morfologické varianty nacházíme také u substantiv. Substantiva bývalé starořecké třetí deklinace se mnohdy v textech nacházejí transformovaná: πατήρ > πατέρας (I 70, passim), μήτηρ > μητέρα (I 826). Je-li však vyžadován kratší tvar, básníci sáhnou ke starořecké podobě slova:

ἡ **μήτηρ** του ἐμαδίζετον, λύπες μεγάλες κάμνει *Imb.* 186
jeho matka si zoufá, velice smutní,

νὰ μὴν λυπᾶται τίποτε τὰ εἶπεν ὁ **πατήρ** του *Imb.* 159[23]
aby jej nemrzelo, co jeho otec řekl.

Tyto „krátké" nominativní tvary se však v některých případech vyskytují také místo akuzativu:

Εἶχεν **γυνὴ** πανέμορφην, ἐρωτικὴν εἰς θέαν *Imb.* 33
měl ženu překrásnou, půvabného vzhledu,

Εἶχεν **θυγάτηρ** εὐγενῆ· ἄλλη ποσῶς οὐκ ἦτον. *Imb.* 263
měl dceru vznešenou, žádná jí nebyla rovna.

R. Browning uvádí stejný případ použití nominativního tvaru θυγάτηρ pro akuzativ v *Kronice morejské*. Podle něj se zde jedná o nepodařený pokus o dosažení vyššího literárního stylu u autora, který dobře neovládal knižní jazyk[24] – jednalo se o pořečtělého Francouze nebo francouzsko-řeckého míšence.[25] Nominativní tvar θυγάτηρ pro akuzativ je ale použit také v románu *Belthandros a Chrysantza*, jehož autor znal řeckou literární tradici i například procedury císařského dvora:[26]

Ρηγὸς μεγάλου θύγατηρ μεγάλης Ἀντιοχείας,/ Χρυσάντζαν[27] *Bel.* 421
Chrysantzu, dceru velkého krále slavné Antiochie.

Proto se domnívám, že v těchto případech je kratší nominativní tvar použit z metrických důvodů. Také v dalším případě vedly metrické důvody básníka k použití gramaticky nesprávného akuzativu παντοκράτωρ (místo παντοκράτορα), který je součástí opakující se fráze θεὸν τὸν παντοκράτωρ (*Imb.* 577, *Imb.* 758, *Imb.* 854, *Imb.* 885) – v tomto případě nebylo možno překročit počet sedmi slabik v 2. hemistichu verše.[28]

[23] Viz též *Imb.* 275, *Imb.* 774 a *Bel.* 421, 736, dále také substantivum ἀνήρ (*Flór.* 57) a dvojice ῥήξ (*Bel.* 1029) – ῥήγας (*Bel.* 1033), δούξ (*Flór.* 230, passim) – δούκας (*Flór.* 796, passim).

[24] BROWNING, R. 1995, s. 19.

[25] DOSTÁLOVÁ, R. 2003, s. 257.

[26] Srov. GARLAND, L. 1989, s. 87-95.

[27] Ve slově θύγατηρ došlo k posunu přízvuku tak, aby slovo nacházející se na konci 1. hemistichu bylo proparoxytonon, viz též CHÁBOVÁ, K. 2009, s. 145-146.

[28] Opakující se fráze tvoří většinou 2. hemistich verše: μικροί τε καὶ μεγάλοι

Gramatická správnost je podřízena verši také v následujících příkladech:

- dativ místo akuzativu: ὑπηρετήσω τὴν βουλὴν καὶ τῷ θελήματι σου (*Kal.* 1126), zde je použit o slabiku delší tvar dativu místo akuzativu;
- ak. pl. χάρεις (*Kal.* 771) místo o slabiku delšího χάριτας (*Kal.* 18, passim);
- nominativ místo dativu: τῷ παρηγόρημα (*Kal.* 2034) a τῷ στρῶμα (*Kal.* 803) místo τῷ παρηγορήματι a τῷ στρώματι. To, že jsou uvedené kratší tvary použity z metrických důvodů, a ne z důvodu neznalosti gramatiky, dokládá skutečnost, že v jiných případech je dativ použit správně (např. τῷ θελήματι σου). Ostatně, vzhledem k tomu, že autorem *Kallimacha* je velmi pravděpodobně Andronikos Komnénos Dukas Palaiologos, synovec císaře Michaéla VIII. můžeme předpokládat, že dobře ovládal klasicizující řecký jazyk.[29]

Závěr

Ukázali jsme, že nelze činit závěry o podobě jazyka zkoumaných textů, aniž vezmeme v úvahu metrické důvody, a že právě potřebou dodržet počet patnácti slabik v patnáctislabičném verši lze odůvodnit mnoho jazykových jevů doložených v textech. Vzhledem k tomu, že většina děl tohoto období psaných lidovým jazykem je veršovaná, varianty se v lidovém jazyce snáze udržují – nabídka z dvojic (někdy i trojic) slov s vyšším či nižším počtem slabik (díky různě dlouhým afixům) poskytuje básníkům bohatý materiál při skládání veršů.

Texty

Τὸ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην ἐρωτικὸν διήγημα, in: ΚΡΙΑΡΑΣ, Ε.: *Βυζαντινά ιπποτικά μυθιστορήματα* (Βασική Βιβλιοθήκη 2), Αθήνα 1955.

Διήγησις Ἐξαίρετος Βελθάνδρου τοῦ Ρωμαίου, in: ΚΡΙΑΡΑΣ, Ε.: *Βυζαντινά ιπποτικά μυθιστορήματα* (Βασική Βιβλιοθήκη 2), Αθήνα 1955.

Διήγησις ἐξαίρετος ἐρωτικὴ καὶ ξένη Φλωρίου τοῦ πανευτυχοῦς καὶ κόρης Πλάτζια Φλώρης, in: ΚΡΙΑΡΑΣ, Ε.: *Βυζαντινά ιπποτικά μυθιστορήματα* (Βασική Βιβλιοθήκη 2), Αθήνα 1955.

Διήγησις ἐξαίρετος ἐρωτικὴ καὶ ξένη Ἰμπέριου τοῦ θαυμαστοῦ καὶ κόρης Μαργαρώνης, in: ΚΡΙΑΡΑΣ, Ε.: *Βυζαντινά ιπποτικά μυθιστορήματα* (Βασική Βιβλιοθήκη 2), Αθήνα 1955.

(*Flór.* 135, *Flór.* 409, *Flór.* 1840, *Imb.* 130, *Imb.* 242, *Imb.* 336, *Imb.* 883), ὡς πρὸς τὸν βασιλέα (*Flór.* 436, *Flór.* 585, *Kal.* 870, *Kal.* 2124) atd., viz též BEATON, R. 1996, s. 228.

[29] O Androniku Palaiologovi je známo, že kromě románu *Kallimachos a Chrysorrhoé* napsal také teologická a etická díla v knižním jazyce, srov. BROWNING, R. 1995, s. 238.

Literatura

BEATON, R. 1996: *Η ερωτική μυθιστορία του ελληνικού μεσαίωνα*, Αθήνα 1996 (originál: *The Medieval Greek Romance*, Cambridge 1989).

BECK, H.-G. 1988: *Ιστορία της βυζαντινής δημώδους Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1988 (originál: *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München 1971).

BROWNING, R. 1995: *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα*, Αθήνα ²1995 (originál: *Medieval and Modern Greek*, 1969, Cambridge ²1983).

DOSTÁLOVÁ, R. 2003: *Byzantská vzdělanost*, Praha ²2003.

EGEA, J. M. 1988: *Gramática de la Crónica de Morea*, Vitoria 1988.

GARLAND, L. 1989: „The βεργίν τρίκλωνον of Belthandros and Chrysantza: A Note on a Popular Byzantine Verse Romance and Its Sources", *Byzantinische Zeitschrift* 82, 1989, 87-95.

HINTERBERGER, M. 2001: Το φαινόμενο της πολυτυπίας σε δημώδη κείμενα, in: H. EIDENEIER – U. MOENNIG – N. Τουφεξής, *Θεωρία και πράξη των εκδόσεων της υστεροβυζαντινής, αναγεννησιακής και μετα-βυζαντινής δημώδους γραμματείας. Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi IVa. Αμβούργο 28-31 Ιανουαρίου 1999*, Ηράκλειο 2001, 215-244.

HINTERBERGER, M. 2006: *How Should We Define Vernacular Literature*, http://www.mml.cam.ac.uk/greek/grammarofmedievalgreek/unlocking/pdf/Hinterberger.pdf

HORROCKS, G. C. 1997: *Greek. A History of the Language and Its Speakers*, London and New York 1997.

CHÁBOVÁ, K.: „Patnáctislabičný verš v přejatých milostných románech 14.-15. století", in: *Epea Pteroenta. Růženě Dostálové k narozeninám*, Brno 2009, s. 148-161.

CHADZIDAKIS, G. N. 1905: *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, 2 τόμοι, Αθήνα 1905.

JANNARIS, A. N. 1897: *An Historical Greek Grammar, Chiefly of the Attic Dialect, as Written and Spoken from Classical Antiquity Down to the Present Time, Founded upon the Ancient Texts, Inscriptions, Papyri, and Present Popular Greek*, London 1897.

JOSEPH, B. D. 1978: *Morphology and Universals in Syntactic Change: Evidence from Medieval and Modern Greek*, Indiana 1978.

KARTANOS, I.: *Παλαιά τε καὶ Νέα Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη 2000.

KAZAZIS, I. N. – KARANASTASIS, T. A. 2001 a 2003: *Επιτομή του Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής δημώδους γραμματείας (1100-1669) του Ε. Κριαρά*, Θεσσαλονίκη 2001 a 2003.

KECHAGIOGLOU, G.: *Απολλώνιος της Τύρου*, Θεσσαλονίκη 2004.

TSOLAKIS, Ch.: „Η πολυμορφία στο ρήμα της κοινής νεοελληνικής γλώσσας", *Φιλόλογος* 75, 1994, s. 56-68.

■ SUMMARY

Morphological Variants in Late Byzantine Greek and the Influence of Metrics on How They Are Chosen in the Case of Fifteen-syllable Verse

The article examines the influence of metrics on the choice of morphological variants in four late Byzantine versified novels: *Kallimachos and Chrysorrhoé* from the 14th century, *Belthandros and Chrysantza* also from the 14th century, *Flórios and Platzia-Flóra* from the turn of the 14th and 15th centuries, and *Imberios and Margaróna* from the mid-15th century. The frequent coexistence of two or more forms for the same grammatical category is typical of these novels, which are written in fifteen-syllable verse. Taking the example of variants due to the presence or absence of augments, the article demonstrates that the choice of a specific variant is determined by the need to keep to the obligatory number of fifteen syllables in the verse form. With the help of augments it is possible to create variants that differ by up to two syllables – in cases of compound verbs with two augments. For metrical reasons the augment is also found in cases where there is no justification for it – with the conjunctive, the imperative, the present indicative and participles. The article also demonstrates that the choice of grammatical variants is connected with the verse form for other grammatical verb and noun categories as well.